

Вибрані статті із книги Охріменко Г.В. «Археологічна спадщина Яна Фіцке».

Ян Фіцке

Над Случчю

Мало який куточок на всьому просторі розлогого Волинського воєводства може похвалитися такими запаморочливими багатствами краєвидів, які має долина Случі між Устею і Губковим у Костопольському повіті.

Геологічну основу цієї долини "Надслучанської Швейцарії" складає чорноморська гранітна плита, яка тягнеться тісним поясом з півночі на південь і обіймає східну частину Костопільського і Рівненського повітів, утворюючи в околицях Корця і Людвиполя кар'єри. Від півдня доходить під Белчаками до самої Случі широке плато лесової Волинської височини, від північного заходу вкраплюється у наш відрізок вузький "язик" піщаної низини Волинського Полісся. Сама долина утворює типовий широкий не великий вигин височини, через який широкими серпантинами несе свої води Случ. По обох боках русла, що сягає місцями до 80 м ширини, розміщені у східній частині низькі долини, у західній - високі, скелясті, з крутими схилами високі пагорби. Різномірність краєвидів збагачується втискаючимися де-не-де невеликими клаптиками лук і розкиданими навколо над берегами

мішаними лісами, з яких грабовий ліс між Мариніном і Губковим заслуговує на особливу увагу.

Другим, не менш важливим чинником, який рішуче впливає на характер долини Случі - це пам'ятки археології та історії. Бо як вияснилося, вигин Случі із давнини, вже біля 3 тис. до Різдва Христового, становив єдиний зручний прохід із заходу на схід і навпаки. Тоді мігрували культури праісторичних епох, залишаючи свої первородні сліди. Тоді, вже в історичних часах, як говорить переказ, проносилися татарські орди, знищуючі все по дорозі, зокрема і монастир у Маринині у XIII ст. На те, що околиця ця була небезпечна, а вигин становив єдине зручне місце, яке належало боронити за всяку ціну, - вказують розкидані навколо ранньоісторичні городища, що сягають своїми початками у глиб побутування праісторичної людини. При цьому слід зазначити, що згадані городища, як правило закладали на таких місцях у полі, які, з одного боку, мали природний захист, а з другого (враховуючі своє домінуюче положення) - надавали досконалий огляд просторів.

І так, просуваючись зі сходу, натрапили у місцевості Устя на лівому березі Случі на сліди невеликого городища, дуже занедбаного в пізніші часи, на якому тепер розміщені двірські будівлі маєтку пана Залуського.

Друге городище, набагато краще збережене, знаходиться у сусідніх Бельчаках. Це округла у плані фортеці, закладена на правому березі Случі, ділиться на власне городище з валами і курганом у центрі і на прилегле до нього зі східної сторони невелике передгір'я. З городища відкривається далека перспектива у долину річки. В'їзд до нього утруднюється досить стрімкими бічними, розміщеними навколо, земляними валами. Два наступні городища зустрічаємо у Маринині. Менше, яке місцеві люди називають "Замок", було закладено на високому куполоподібному підвищенні зі стрімкими скелястими схилами. Більше, власне городище (бо "Замок" виступає сховищем), овальне у плані, злегка зрізане у глиб, великих розмірів, з валами зверху, оточене частково руслом річки, частково - глибокими лесовими ярами. На цьому місці, згідно переказу, мала бути фортеця-монастир, знищена, як згадували вище, татарами.

Нарешті два дальших городища, розміщені вже на правому березі Случі (Маринінське лежить на лівому), знаходяться у Губкові. Одне, невеликих розмірів, зазнало цілковитого знищення, на другому-стіжковій високій горі з важким доступом - височіють мальовничі

руїни замку Семашків, зруйнованого шведами у 1709 році. Губковський замок належить до найдавніших міст на Волині, сягає своїми початками XV ст. Нині з цілих колись гарненьких будинків збереглися лише залишки мурів з стрільницями і фрагменти кутових башт, з яких відкривається далека, приємна оку, панорама.

У безпосередньому зв'язку з переліченими вище городищами є невеликі кургани, які виступають у великій кількості (біля 50) в Усті на краю лісів пана Залуського. Бачимо їх або по одному, або групами, насипані вони на невеликому просторі. Проведені Волинським Товариством приятелів наук з Луцька влітку 1937 р. наукові дослідження їх показали, що зберігають вони на дні добре збережені людські кістяки, покладені у витягнутій позиції. Відносять кургани до XI ст. і належать вони деревлянам. Поховальний інвентар всіх курганів дуже бідний, становить де-не-де поруч зі скелетами срібні перстені і скляні намиста.

Неподалік від цих курганів знаходяться повалені чи похилені від старості латинські хрести, висотою до 2 м, зроблені з граніту, із плечами, що розширюються до кінців. У якому зв'язку вони перебувають до курганів, з якого походять часу - важко нині в'яснити. Зроблені у двох місцях шурфи показали, що були вони просто вриті у землю. Варто при цьому підкреслити, що на одному з хрестів побачили ми малий одноплечевий хрест. У збірці Волинського музею зберігається невелика плоска кам'яна плита, на якій маємо справу із подібним хрестом, з тією лише різницею, що з боку нього знаходиться якийсь рунічний напис, який не можливо прочитати (ця плита була знайдена на передгір'ї замка у Губкові). Подальші дослідження тут можуть висвітлити не одну ще загадку, що відноситься до певних подій глибокого середньовіччя, з якими, на мою думку, подібні пам'ятки і слід пов'язувати.

Олександр Романчук

Матеріали

до археологічної карти Березнівщини доби бронзи

За площею Березнівський район входить в групу найбільших районів Рівненської області.

До меліорації територія району мала густу сітку річок та струмків, безліч озер та боліт. Через Березнівщину протікає найбільша притока Горині - Случ. З часів пізнього палеоліту на берегах річок та озер селилися давні мисливці. Через тисячоліття в тих же місцях з'явилися племена скотарів та землеробів. Протягом десятків віків мінялися племена та народи різних археологічних культур, і кожний із них залишав на землях Березнівщини свої сліди у вигляді залишків стоянок, поселень, городищ, могильників.

В археологічному плані територія Березнівського району ще мало вивчена. Перші археологічні розкопки в районі були проведені Т. Сулімірським у 1938 р. на території колишнього хутора Моквинський Майдан (тепер об'єднаного з селом Моквин) в урочищі Острівок - поселення городоцько-здовбицької культури. В тому ж році він на території колишнього хутора Хвоянка, об'єднаного з смт Сосновим (раніше Людвіполь), відкрив поселення городоцько-здовбицької культури¹.

В 1963 р. І. К. Свешніков обстежив берег річки Случ поблизу сіл Бистричі, Колодязне. В селі Кургани в урочищі Гора Цибульського відкрив поселення стжижовської культури².

Береги Случі в межах Березнівського району були обстежені в 1974 р. Ю.М.Нікольченком - це села Більчаки, Губків, Маринин³.

В 1970-1980-х роках поліські райони Рівненщини активно досліджував Г. Охріменко, який на території Березнівщини відкрив низку пам'яток. В районі смт. Березне, поблизу хутора Верба, ним була відкрита серія пізньо-палеолітичних поселень. Деякі із них були розкопані Л. Залізником в 1984' та 1989 рр.⁴

Протягом 1996-2000 рр. автором були обстежені околиці 10 населених пунктів Березнівського району: м. Березне, села Богуші, Бронне, Вітковичі, Городище, Зірне, Кургани, Моквин, Поляни, Хотин. На землях, прилеглих до даних селищ, було виявлено 37 стоянок і поселень з матеріалами доби пізнього палеоліту (в основному свідерської культури), мезоліту, волинської неолітичної культури, трипільля, городоцько-здовбицької та стжижовської культур, середньодніпровської культури, могилянської групи доби раннього

заліза, милоградської та вельбарської культур, Київської Русі XI-XIII ст. Деякі поселення одношарові, але більшість мають нашарування із 2-5 культур. Найбільш представлені поселення доби бронзи. На всіх пам'ятках уламки кераміки збиралися вибірково.

БЕРЕЗНЕ, ХУТІР ВЕРБА, ПІЩАНИЙ КАР'ЄР

Дане поселення було відкрите Г. Охріменком в 1980-х р. Пам'ятка знаходиться за 400 м в північно-східному напрямку від хутора на краю борової тераси правої заплави р.Случ, через яку проходить шосейна дорога Березне - Князівка. За 200 м на захід - старе русло Случі. На схід від дороги, вздовж краю тераси, на протязі 300 м - піщаний кар'єр. Автором протягом 1996— 2000 років (по декілька разів на рік) кар'єр обстежувався з метою збору археологічних артефактів. Підйомний матеріал збирався в осипах піску, стінках кар'єру та в колії дороги, яка йде вище кар'єру по краю молодого соснового лісу. В стінках кар'єру спостерігалися плями сірого ґрунту, нижче якого, на глибині 60 см в жовтому материковому піску, лежали знаряддя праці доби пізнього палеоліту, відходи кремневої індустрії. В осипах ґрунту була зібрана колекція уламків кераміки та крем'яних артефактів доби неоліту (ВНК). Доба бронзи представлена городоцько-здовбицькою культурою у вигляді фрагментів вінчиків горщиків, орнаментованих бочків та петель-частих ручок. Кераміка орнаментована відбитками нитки та тонкого шнура (Рис. 1: 5,7,10,8,9,1; Рис. 2:1-3,4.). В тісті домішки дрібного та крупного піску, рідко - лусочки слюди. Випал середньої якості.

Стжижовська культура репрезентована уламками стінок посудин, які з внутрішньої і зовнішньої сторони мають косі розчеси. На пам'ятці зібрано шість уламків кераміки середньодніпровської культури - два фрагменти вінчиків і чотири уламки бочків, декорованих заглибленими тонкими косими лініями, які утворюють ялинковий орнамент. Кераміка тонкостінна. В глиняній масі домішки дрібного піску (Рис. 1: 2-4,6).

Середня доба бронзи представлена фрагментами вінчиків ваз та горщиків, уламками стінок, орнаментованих заглибленими

горизонтальними та косими лініями східнотшинецької культури (Рис. 2: 5-7, 11-15,16-17).

У фактурі тіста посудин присутній товчений граніт. Поверхня світло-коричневого кольору, ангобована, згладжена.

Крем'яну індустрію, яку достовірно можна віднести до доби бронзи, представляють три вістря стріл, виготовлених з сірого кременю (Рис.2:8-10).

МІСТО БЕРЕЗНЕ, УР. КРУГ-I

Пам'ятка обстежена автором весною 1996 року. Знаходиться приблизно за 2 км на схід від міста, за 300 м на південь від розвилки асфальтованих доріг Березне - Балашівка, Березне - Хотин та за 100 м на захід від дороги Березне - Хотин. Поселення розташоване на мисі борової тераси, який вклинюється в праву заплаву р. Случ та вздовж тераси на протязі 50 м. Заплава розорюється під городи. Висота берега 4-5 м. Біля підніжжя меліоративна канава. По периметру тераси проходить ґрунтова дорога. Навколо росте молодий сосновий ліс.

Підйомний матеріал збирався по краю обсунутого, розмитого дощовими водами берега та в колії ґрунтової дороги. На пам'ятці зібраний численний підйомний матеріал доби пізнього палеоліту, мезоліту. Доба бронзи представлена нечисленними уламками кераміки городоцько-здовбицької та східнотшинецької культур. На пам'ятці знайдений уламок кам'яної просвердленої сокири з діориту. Цей пункт обстежувався в 1984, 1989 рр. Л. Залізняком.

МІСТО БЕРЕЗНЕ, УР. КРУГ-II

Пам'ятка доби бронзи знаходиться за 2,5 км на схід від міста, на південній стороні широкого мису борової тераси, який глибоко вклинюється в праву заплаву р. Случ. Розміри мису приблизно 300 x 300 м, а висота над заплавою 4-6 м. По периметру мису проходить ґрунтова дорога, а площа восени 1974 року була засаджена сосною. Підйомний матеріал був зібраний за 400 м на захід від асфальтованої дороги Березне - Хотин, вздовж берега та в колії дороги.

Берег опливший, розмитий місцями дощовими водами та розвіяний. Знахідки концентрувалися на площі 60x10-15 м. Спостерігалось скупчення кераміки. На поселенні зібрано сильно фрагментовані уламки кераміки східнотшинецької культури. Крем'яні артефакти у вигляді відходів кремневої індустрії зустрічалися рідко. Поселення обстежене автором весною 1996 року.

СЕЛО БОГУШІ-I

Пам'ятка знаходиться за 350-400 м на південний захід від села та за 250-350 м на захід від шосе Березне - Богуші. Біля шосе - городи, а за ними насадження молоді сосни.

Пам'ятка розміщена на правому березі меліорованого струмка, який витікає з боліт за селом Поляни і впадає в річку Случ біля Богушів. Через поселення проходить ґрунтова дорога. Підйомний матеріал збирався на піщаних видувах, в колії дороги, в міжряддях сосни та по краю городів. Спостерігалось скупчення уламків кераміки, крем'яних артефактів. Пам'ятка багат шарова: волинська неолітична культура пізнього етапу, середньодніпровська, східнотшинецька та милоградська культури.

Доба бронзи репрезентована неорнаментованими і орнаментованими уламками стінок посудин середньодніпровської культури (Рис. 3: 1), фрагментами вінчиків та стінок горщиків східнотшинецької культури. Глиняна маса посуду східнотшинецької культури насичена товченим гранітом. Випал середньої якості (Рис. 3: 2-3).

Пам'ятка обстежена автором в червні 2000 р.

СЕЛО ВІТКОВИЧІ-I

За 2,5 км на південний схід від села та за 500 м на захід від шосе Березне - Князівка знаходиться двошарове поселення доби мезоліту, східнотшинецької культури. Обстежене автором весною 1996 року. Поселення розташоване на мисі борової тераси, яка вклинюється в

заплаву Случі. Через мис, від шосе, проходить ґрунтова дорога, яка веде до городів в заплаві річки. Площа мису засаджена сосновим лісом.

Підйомний матеріал зібраний на обсунутих, розвіяних схилах та частково в колії дороги на протязі 40 м. Мезолітичний матеріал репрезентований мікропластинами, відходами кремнеобробної індустрії. Із знарядь знайдені скребки, трапеція, мікропластинка з притупленим краєм.

Матеріали доби бронзи були зібрані на площі 10x7 м і представлені двома фрагментами вінчиків горщиків, трьома орнаментованими стінками (Рис. 3: 4,5,6-8) та 18 уламками неорнаментованих стінок. Кераміка декорована горизонтальними заглибленими лініями та вертикальними вдавленнями палички. В керамічному тісті є домішки товченого граніту. Поверхня багатьох уламків ангобована, світло-коричневого кольору, випал середньої якості.

ГОРОДИЩЕ, УР. ЗАЛІССЯ-I (поблизу раніше був хутір Залісся)

Пам'ятка виявлена автором восени 1997 р. Знаходиться за 4 км на захід від села на мисі підвищення, на кордоні із землями села Поляни. Підвищення засаджене сосною і вузькою смугою тягнеться на захід від колгоспу с. Городище. На заході і з півдня мис межує з меліоративними канавами. Південна канава є центральною і бере свій початок з боліт за селом Кургани, протікає через село Городище і впадає в р. Случ. Прилегла до лісу територія із заходу і півдня була колгоспним полем, яке в 1996 році засадили сосною.

Поселення двошарове. На площі приблизно 150x100 м зібрано крем'яні артефакти доби пізнього палеоліту із багатьма знаряддями свідерської культури. Уламки кераміки східнотшинецької культури були зібрані на краю мису, засадженому сосною, і на городі, який примикає до мису між двома канавами на площі 15x10 м. Знахідки репрезентовані дрібними неорнаментованими стінками посудин. Знайдено один крупний вінчик горщика (Рис. 3: 9), керамічна маса якого містить домішки товченого граніту.

За 250 м на північний схід від поселення, на краю підвищення у видуві, знайдена сокира, виготовлена з якісного західноволинського кременю тем-ного-сірого кольору. Широкі площини сокири покриті слідами пікетажу (Рис. 3: 10).

ГОРОДИЩЕ, УР ЗАЛІССЯ-Ш

За 3 км на захід від села багат шарове поселення доби бронзи, виявлене автором восени 1997 р. Пам'ятка знаходиться на мисі і південному схилі підвищення, яке вузькою смугою засаджене сосною і тягнеться на захід від колгоспу до кордону із землями села Поляни. Підвищення перерізає центральна меліоративна канава, яка виходить з боліт за селом Кургани, протікає через село Городище і впадає в р. Случ. Поселення знаходиться на полі, яке розриває смугу лісу. На півдні поле межує з меліоративною канавою, що примикає до центральної канави і в цьому куті знаходиться пам'ятка. Підйомний матеріал зібраний на західному і південному схилах мису, який підіймається над заплавою на 2,5-3 м, смугою 120х40 м. Знахідки траплялися часто і представлені трьома культурами: городоцько-здовбицькою, середньодніпровською та східнотілинецькою.

Городоцько-здовбицьку культуру репрезентують уламки вінчиків горщиків, орнаментованих бочків, петельчастих ручок. Кераміка сірого кольору. У фактурі тіста присутній пісок, жорства, лусочки слюди. Випал якісний (Рис. 4: 1,2,4-6, 8, 10).

Знахідок уламків кераміки інших культур мало. Середньодніпровська представлена орнаментованим бочком (Рис.4: 3) та декількома неорнаментованими стінками. В тісті домішки дрібного піску, шамоту.

Східнотілинецька культура засвідчена наявністю сильно фрагментованих та невиразних уламків кераміки.

На поселенні знайдено заготовку сокири та дві сокири-тесла, вістря до стріли, відщепи з ретушшю (Рис. 5: 8, 9, 7, 1-6). Знаряддя виготовлені із західно-волинського кременю, сірого та темного кольорів.

ГОРОДИЩЕ, УР. ЧЕЖИНВА **(топонім рідко вживаний)**

Пам'ятка виявлена автором весною 1997 р. Знаходиться за 3 км на захід від села на колективному полі. З південної сторони поле межує з молодим сосновим лісом, який тягнеться вузькою смугою від колгоспу до кордону із землею села Поляни. Поселення знаходиться на вершині і південному схилі мису, який з південного заходу вклинюється в заплаву меліорованого струмка, до меліорації це була річечка Чубатка. На захід від пам'ятки центральна меліоративна канава, а з півдня коротка. За 100 м на схід від поселення, через поле, проходить ґрунтова дорога.

Підйомний матеріал зібраний на площі приблизно 30х30 м, де спостерігалось скупчення кераміки в двох місцях. По скупченнях можна судити, що тут було два житла городоцько-здовбицької культури. Знахідки траплялися рідко і представлені уламками кераміки сірого кольору, у фактурі тіста домішки дрібного, крупного піску та лусочки слюди. Крем'яні артефакти представлені нуклеусами, нуклеоподібними уламками, відщепами.

Зібрана незначна кількість уламків кераміки східнотшинецької культури.

ГОРОДИЩЕ, УР. КОНЄВА ГОРА-I

Пам'ятка виявлена автором в жовтні 1999 р., розташоване за 4 км на південний захід від села і за 1,3 км на північ від траси Березне - Костопіль, на колективному полі, яке межує із землями села Кургани. Поселення знаходиться на західній першій надзаплавній терасі підвищення, витягнутого із заходу на схід. З південної сторони по краю поля проходить ґрунтова дорога. Від дороги до поселення 100-120 м. На поселенні - залишки колишнього хутора - ділянка неораної землі зі слідами фундаменту, ями від колодязя і льоха, кущі, поодинокі плодові дерева.

На поверхні орного поля, на площі 50х50 м, зібрані фрагменти кераміки, відходи кремневої індустрії, знаряддя (Рис. 6:6,7,10). Серед знахідок - уламки посуду городоцько-здовбицької (Рис. 6:1,4,8,9), середньодніпровської культур (Рис. 6:2), східнотшинецької (Рис. 6:3) та раннього заліза. Ткацтво репрезентує пряслице у формі сплюснутої кулі (Рис. 6: 5) діаметром 2,7 см, фрагмент конічного важка від ткацького верстата.

На поселенні знайдено уламки двох кремневих серпів та двох зернотерок, виготовлених з сірого граніту. Сировиною для знарядь служив світло-сірий, сірий, коричневий, смугастий кремій.

ГОРОДИЩЕ, УР. КОНЄВА ГОРА-II

Пам'ятка виявлена автором в жовтні 1999 р. Знаходиться за 3 км на захід від села і за 0,5 км на північний схід від молодого соснового лісу, який росте на вершині високого останця. Останець знаходиться за 1 км праворуч траси Березне - Костопіль в оточенні полів. Біля підніжжя із заходу на схід проходить ґрунтова дорога.

Підйомний матеріал збирався на перемичці між двома пересохлими внаслідок меліорації озерами на площі 20х10 м. Знахідки підняті з орного шару городів. Судячи зі скупчень уламків кераміки на пам'ятці було одне житло. Поселення бідне на знахідки. Виходячи з технологічних особливостей кераміки, його можна віднести до східнотшинецької культури (Рис. 7:2-4).

Серед знахідок - фрагмент свердленої сокири з сірого діориту, в якому після втрати обушка була спроба просвердлити новий отвір, розтиральник, виготовлений з сірого кварциту, з зашліфованою поверхнею (Рис.7: 1,3).

ЗІРНЕ-I

(в минулому Зурно), хутір Очеретянка

Пам'ятка східнотшинецької культури, виявлена автором весною 1992 р. Знаходиться за 0,5 км від села та за 1 км від м. Березне, ліворуч шосе

Березне - Зірне. На протилежній стороні дороги - корпуси колишнього міжколгоспного агро-промислового об'єднання. По обидві сторони шосе хутір із 10 хат. Підйомний матеріал збирався на схід від дороги, на мисі за крайньою хатою, в якій живе сім'я Б. В. Старовойтова. З північної сторони мис межує з меліоративною канавою, а з півдня - з громадським випасом. Висота мису 2,5-3 м. Вздовж мису проходить ґрунтова дорога, по обидві сторони якої городи. Знахідки зібрані приблизно на площі 150x100 м. Уламки кераміки сильно фрагментовані, траплялися рідко. У фактурі тіста товчений граніт. На багатьох уламках поверхня ангобована. На пам'ятці не знайдено жодного крем'яного відщепу.

КУРГАНИ, УР. ЗА МАТРОСОМ-I

Пам'ятка виявлена автором весною 2000 р., розташована на відстані 1 км на схід від села за молодим сосновим лісом на городях. Поселення знаходиться за 150-200 м від лісу та 100 м від ґрунтової дороги, яка іде з південної сторони від городів по краю меліоративної канави. Пам'ятка розташована на східному схилі підвищення. Підйомний матеріал збирався на площі 30x20 м ближче до вершини схилу. Спостерігалось скупчення кераміки, по якому можна судити, що поселення складалося із 2-3 жител. На поверхні зібрано уламки кераміки городоцько-здовбицької культури. Фрагменти декоровані відтиском тонкого шнура. В тісті домішки дрібного та середньозернистого піску. Випал якісний (Рис. 7: 7, 8).

Крем'яна індустрія представлена спрацьованими нуклеусами, відщепами. Кремінь світло-сірого, сірого кольору.

На пам'ятці знайдено уламок і цілу зернотерку з сірого граніту.

КУРГАНИ, УР. ЗА МАТРОСОМ-II

Пам'ятка виявлена автором весною 2000 р, розташована за 1,3 - 1,4 км на схід від села за молодим сосновим лісом на дюнному підвищенні болотистої меліорованої низовини, на кордоні із землями с. Городище.

Дюнное підвищення розорюється під городи. Поряд меліоративна канава.

Підйомний матеріал складається з уламків кераміки городоцько-здовбицької (Рис. 7: 5) та східнотшинецької культур (Рис. 7: 6) і зібраний на площі 20x20 м. Знахідки траплялися рідко.

МОКВИН, ХУТІР ЛУКАВЕЦЬ

Багатошарова пам'ятка, виявлена автором восени 1997 р., розташована за 500-600 м на схід від траси Березне - Соснове, біля хутора Лукавець, на мисі, який глибоко вклинюється в ліву заплаву р. Случ. Висота мису над заплавою 5-6 м. З північної сторони, біля підніжжя мису, старе русло Случі, а з південної - меліороване болото. На мисі, ближче до дороги, дві хати хутора. Мис розорюється під городи. По периметру миса - ґрунтова дорога.

Підйомний матеріал збирався майже на кінці мису, на площі 70x50 м, протягом 1997-2000 рр. На орній поверхні зібрано знаряддя праці та відходи кремневої індустрії доби пізнього палеоліту (свідерська культура), уламки кераміки волинської неолітичної культури, межановицької, городоцько-здовбицької, стжижовської, східнотшинецької культур. Доба раннього заліза репрезентована милоградською культурою. Знайдено декілька уламків вінчиків доби Київської Русі XI-XII ст.

Серед зібраних з території поселення матеріалів виділяються окремі фрагменти кераміки, притаманні межановицькій культурі (Рис. 8: 5; Рис. 10: 1-3).

Матеріали городоцько-здовбицької та східнотшинецької культур представлені найбільшою кількістю знахідок. Посуд городоцько-здовбицької культури репрезентований фрагментами вінчиків горщиків з прямими та злегка відігнутими назовні вінцями, орнаментованими бочками, цілою та уламками дугастих ручок. Посуд декорований відбитками тонкого та товстого шнура. Керамічне тісто сіро-жовтого кольору, містить дрібний і крупнозернистий пісок (Рис. 8: 1, 2, 4, 3, 6, 8, 11-13, 7, 9, 10).

Основна маса знахідок східнотшинецької культури представлена неорнаментованими уламками посуду. Судячи по скупченнях на поселенні було 1-2 житла. Серед підйомного матеріалу фрагменти вінчиків горщиків та ваз (Рис. 9: 1-3; Рис. 10: 4). Цікавим є фрагмент, орнаментований під зрізом вінчика проколами. Глиняна маса світло-коричнева з домішками подрібненого граніту. Зовнішня поверхня обличкована ангобом аналогічного кольору.

Жниварські знаряддя представлені майже цілим серпом та двома дрібними уламками (Рис. 9: 4, 5-6). На поселенні знайдено вістря стріли, ніж, два скребки, один виготовлений на відщепі з леза шліфованої сокири, а другий - використовувався як ретушер (Рис. 9: 1, 12, 9, 11).

Про місцеве виготовлення бойових сокир свідчить викрутка з сірого діориту (Рис. 9: 8).

Знаряддя виготовлені з сірого, темно-сірого, темного кременю.

Визначення культурної належності деяких знарядь є проблематичним тому, що вони використовувалися практично у всіх періодах доби бронзи та раннього заліза

МОКВИН, ХУТІР ЛУКАВЕЦЬ, УР. ШИМЕНИХА-I (в минулому хутір).

Пам'ятка виявлена автором восени 1997 року, знаходиться за 1 км на захід від хутора Лукавець, на полі колишнього відгодівельного комплексу, корпуси якого стоять на західному краю поля. Поселення східнотшинецької культури розміщене на першій лівій надзаплавній терасі струмка, що тече від села Білка і є правою притокою центрального меліоративного каналу, який бере свій початок з боліт біля села Яблуне і впадає поблизу хутора Лукавець в річку Случ. Ліворуч від траси Березне-Соснове, поряд з канавою, артезіанський колодязь з мінеральною водою.

Знахідки уламків посуду і рідкі крем'яні артефакти зібрані на площі 8x5 м і походять з одного житла. Крім уламків кераміки, на поселенні знайдено фрагмент біконічного пряслиця.

МОКВИН, ХУТІР ЛУКАВЕЦЬ, УР. ШИМЕНИХА-II

Пам'ятка, виявлена автором восени 1997 року, знаходиться за 1 км на захід від хутора Лукавець, за 400 м на південь від ґрунтової дороги, що пересікає струмок, який тече з села Білка. Поселення розміщене за 150 м на північ від пункту Шимениха-І, на першій лівій надзаплавній терасі і мисі, висота якого над заплавою 3-5 м, підйомний матеріал зібраний на західному схилі тераси та на південному схилі мису на площі 100x40 м. Знахідки збиралися на давно облугуючому полі колишнього відгодівельного комплексу. Судячи по площі і концентрації знахідок на поселенні було 3-4 житла.

Керамічні артефакти представлені уламками вінчиків горщиків та орнаментованими стінками посудин східнотшинецької культури. Один фрагмент вінчика декорований відбитком товстого шнура. В тісті домішки товченого граніту. Більшість уламків сильно фрагментована (Рис. 10: 5-9).

Крем'яна індустрія представлена декількома нуклевидними уламками та десятком відщепів.

ПОЛЯНИ-І

Пам'ятка виявлена автором весною 1999 року. За 1,2 км на південь від села, за молодим сосновим лісом, на східному краю поля тришарове поселення городоцько-здовбицької, східнотшинецької культур та доби раннього заліза. Зі східної сторони поле межує з громадським випасом, на якому стоять ДОТи, побудовані в 1930-х роках. Між лісом і краєм поля проходить фунтова дорога. Пам'ятка розміщена на південному схилі довгого широкого підвищення, витягнутого із заходу на схід. З південної сторони поле межує з великим меліорованим болотним масивом, який тягнеться до села Кургани. Болото називалося Дике Гало. Підйомний матеріал зібраний з орного пласту на куті поля, під лісом, на площі 30x20 м.

Городоцько-здовбицька культура репрезентована вінчиком горщика з відбитками товстого шнура, орнаментованим бочком, петельчастою

ручкою з заглибленими лініями та 9 уламками неорнаментованих стінок. В тісті домішки дрібно- та середньозернистого піску (Рис. 11: 1-3).

Серед знахідок уламків вінчика вази східнотшинецької культури та 6 неорнаментованих стінок посудин, покритих ангобом (Рис. 11:4).

Доба раннього заліза представлена фрагментом вінчика горщика, уламком петельчастої ручки та 2 фрагментами неорнаментованих стінок.

Серед крем'яних артефактів - уламків серпа та сокири доби бронзи (Рис. 11:5).

ПОЛЯНИ, УР. КОСЯК II

Пам'ятка виявлена автором весною 1999 року. За 2 км на північний схід від села і за 350 м на захід від ґрунтової дороги Поляни-Тищиця, що проходить через хутір з однією хатою. Поселення багатозарове. Пам'ятка знаходиться на облугуючому полі, яке з півночі межує з меліоративною канавою. За 50 м на південь від поселення - підтоплений ДОТ, побудований в 1930-х роках. Підйомний матеріал збирався ближче до канами в смузі шириною 30-40 м і довжиною до 100 м. Під час збору матеріалу дана площа була частково розвіяна. На поселенні зібрані крем'яні артефакти фінального палеоліту, уламки кераміки городоцько-здовбицької, східнотшинецької культур та доби раннього заліза. Городоцько-здовбицька культура представлена фрагментом вінчика горщика, орнаментованого горизонтальними і вертикальними смугами з відбитками тонкого шнура, та стінки з таким же орнаментом (Рис. 11:9, 11).

Східнотшинецьку культуру репрезентують орнаментовані і неорнаментовані вінчики горщиків з потовщеними розхиленими вінчиками (Рис. 11:6, 7,10), та стінка посудини, прикрашена вертикальними канелюрами. На поселенні знайдений фрагмент біконічного пряслиця діаметром 4 см (Рис. 11: ІЗ)

Кремнева індустрія представлена сокирою-теслом, виготовленою з сірого з темними плямами західноволинського туронського кременю (Рис. 11:12).

ХОТИН, УР. СЕЛИЩЕ ПЕРШЕ -1

Багатошарове поселення, виявлене автором весною 1998 р., знаходиться за 0,5 км на схід від села на першій правій надзаплавній терасі р. Случ та вершині дюнного підвищення, яке тягнеться із заходу на схід. Біля підніжжя тераси старе русло Случі. Вершина дюни розвіяна. До кінця 1980-х років дана місцевість розорювалася. В даний час облогує і служить громадським випасом. За 350 м на північ від пам'ятки довга вузька висока морена, витягнута із заходу на схід. На морені стоїть церква, за церквою кладовище, молодий сосновий ліс.

Пізньопалеолітичний та мезолітичний комплекси як за кількістю, так і за якістю функціонально-типологічного інвентаря домінують серед крем'яного матеріалу пам'ятки. Менш численими є знахідки волинської неолітичної культури та трипільської культури.

До доби бронзи належать нечисленні знахідки уламків кераміки городоцько-здовбицької культури.

ХОТИН, УР. СЕЛИЩЕ ПЕРШЕ-II

Пам'ятка знаходиться за 700-800 м на схід від села та за 50 м на північ від правої заплави р. Случ на першій терасі розвіяного пагорба. З півдня від поселення, по краю корінного берега заплави, проходить ґрунтова дорога. Поблизу берега старі русла Случі. Пагорб висотою 2-3 м, зарослий молодим сосновим лісом.

Поселення витягнуте з півдня на північ смугою 60x10-15 м. Із західної сторони розділене з пунктом Селище Перше-I болотистою низиною, шириною до 20 м. Площа пам'ятки частково засаджена на початку 1990-х років сосною. Виявлена автором весною 1997 року.

Поселення багат шарове. Зібрані знахідки відносяться до свідерської культури пізнього палеоліту, волинської неолітичної культури, городоцько-здовбицької (Рис. 12: 1,2), доби раннього заліза.

ХОТИН, УР. СЕЛИЩЕ ДРУГЕ-I

1 Пам'ятка обстежена автором весною 1997 року. Знаходиться за 1,2 км на сід від села, вздовж корінного берега правої заплави р. Случ. В заплаві, вздовж берега, старе русло Случі, а по верху проходить ґрунтова дорога.

Поселення знаходиться частково на облогуєчому полі, що тягнеться вздовж берега. Між полем і заплавою вузька смуга молодого соснового лісу. Із заходу поле межує з сосною посадкою, по краю якої проходить ґрунтова дорога. Підйомний матеріал збирався смугою від кута поля розміром 120x30-40 м. На поселенні переважає матеріал Київської Русі XI-XII ст., є скупчення залізного шлаку. Доба бронзи представлена незначними знахідними уламків кераміки городоцько-здовбицької культури та крем'яними артефактами.

ХОТИН, УР. СЕЛИЩЕ ДРУГЕ-II

Жителі сусіднього села Прислуч дану місцевість називають Білий Берег - це залишки старого піщаного кар'єру.

Пам'ятка обстежена автором навесні 1997 року. Знаходиться за 1,5 км на схід від села, вздовж корінного берега правої заплави р. Случ поряд із пам'яткою Селище Друге-I. Кар'єр утворився на схилі корінного берега внаслідок вибирання піску та відсипанням ним дамби через заплаву Случі до села Прислуч. Довжина дамби до 2 км.

Пам'ятка багат шарова. Підйомний матеріал збирався в стінках кар'єру, осипах піску, видувах та на розмитій паводковими водами дамбі. Знахідки репрезентують пізній етап волинської неолітичної культури, городоцько-здовбицьку (Рис. 12:3,6,7,9) та східнотшинецьку культури (Рис. 12:4,5,8). Знахідки з даної пам'ятки знаходяться в школі с. Прислуч.

В даній статті описані не всі обстежені автором пам'ятки північної Березнівщини. Цей район специфічний тим, що тут переважають стоянки і поселення фінального палеоліту, пізнього неоліту, городоцько-здовбицької та східнотшинецької культур. Незначна кількість підйомного матеріалу та невелика площа обстеження не дають змогу зробити узагальнюючі висновки відносно вивчення зони Полісся. Аналоги матеріалу городоцько-здовбицької та східнотшинецької культур, зібраного на Березнівщині, відомі з сіл Осова та Золотолин сусіднього Костопільського району Рівненщини та Майдан-Липно Маневицького району Волинської області⁵. Поселення доби бронзи розташовані на мисах та сонячних схилах терас, поблизу струмків та озер. Поселення невеликі за площею, де могли стояти 1-3 житла. Можливо, це були короткочасні поселення.

Культурний шар пам'яток відносно мало насичений уламками кераміки, знаряддями праці та відходами кремнеобробної індустрії. Характерною рисою зібраної кераміки всіх культур є її фрагментарність. Городоцько-здовбицька культура представлена уламками посуду: горщиків, амфор, кухлів. В основному, посуд орнаментований горизонтальними смугами із відбитків нитки, тонкого шнура. На декількох зразках є смуги з товстого шнура. На плічках горщиків, амфор іноді зустрічаються короткі вертикальні смуги. Майже всі уламки петельчастих ручок декоровані відбитком шнура. На стінках деяких посудин орнамент складається із горизонтальних смуг, під якими є ряд із вертикальних вдавлень. Поверхня посуду сірого, сіро-жовтого кольорів. У фактурі тіста жорства, дрібний та крупний пісок, лусочки слюди. Випал середньої та доброї якості.

В керамічному комплексі східнотшинецької культури через значну фрагментарність не завжди вдається визначити типи посуду. Кераміка, в основному, орнаментована горизонтальними заглибленими лініями різної ширини, рідше косими. На деяких екземплярах під горизонтальними лініями ряд із вертикальних вдавлень. Колір кераміки світло-коричнево-жовтий. В тісті домішки товченого граніту. Випал низької та середньої якості⁶.

Інші культури доби бронзи репрезентовані незначним підйомним матеріалом. Межановицька культура представлена характерними уламками кераміки: вінчиком, орнаментованим бочком і двома бочками з ручками. Ця культура поширена на території Польщі у верхній і середній течії Вісли, а на території України - у верхів'ях Бугу та Дністра. Окремі знахідки відомі з глибини Волині і Поділля. В Рівненській області межановицька культура відома з поселення Хрінники в Млинівському районі. Уламки горщиків з хутора Лукавець можна віднести до III класичної фази розвитку межановицької культури, яка датується польськими дослідниками 1750-1600 до ВС. Колір кераміки світло-коричневий, сірий, темно-сірий. В керамічній масі домішки зерен кварцу та польового шпату, дрібненькі лусочки слюди. Випал якісний, уламки належать чотирьом посудинам. Без шурфування чи розкопок пам'ятки важко судити про те, чи цей пункт є поселенням межановицької культури. Можливо це речі імпорту⁷.

На декількох пам'ятках є знахідки уламків посуду середньодніпровської культури. Найближчі аналоги відомі з с. Осова Костопільського району. Серед підйомного матеріалу переважає тонкостінна столова кераміка орнаментована горизонтальними смугами з ялинкового орнаменту із коротких прокреслених ліній. Поверхня жовтуватого кольору, ангобована, в тісті домішки дрібного піску. Випал неякісний, середньої якості⁸.

Стжижовську культуру представляють неорнаментовані стінки посудин з косими розчесами із зовнішньої і внутрішньої сторони⁹.

Таким чином, в результаті робіт автора та інших дослідників встановлено, що нижня течія Случі в добу бронзи була густо заселена носіями практично всіх археологічних культур, характерних для лесової смуги Західної Волині цього періоду. Характерними особливостями пам'яток є відсутність потужного культурного шару, бідність на рухомі об'єкти, наявність 1-2 жител, швидше за все легкої конструкції. Основним заняттям мешканців цього мікрорегіону доби бронзи були: скотарство, мисливство, рибальство, менше значення мало землеробство. Про заняття останнім свідчать відбитки зернівок на стінках посуду, уламки кремневих серпів та гранітних зернотерок.

Прийшло населення було добре обізане з місцевою сировинною базою, про що свідчать гранітні зернотерки, розтиральники, діоритові, так звані бойові, сокири.

Важливим підсумком проведеної роботи є знахідки матеріалів середньодніпровської, межановицької культур, які значно поповнюють джерелознавчу базу міжетнічних контактів бронзової доби. У зв'язку зі значною радіоактивною забрудненістю Полісся, зокрема Березнівського району, дані райони науковцями в останнє десятиліття не досліджуються і не вивчаються.

Примітки

¹ Свєшніков І. К. Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область. - К., 1982. - С. 39-40.

² Свєшніков І. К. Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III - на початку II тисячоліття до нашої ери. - К., 1974. - С. 207.

³ Свєшніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область. - С. 39.

⁴ Залізняк Л. Фінальний палеоліт північного заходу Східної Європи. - К., 1999.-С. 265.

⁵ Охріменко Г., Кучинко М., Кубицька Н. Розвиток керамічного виробництва на Волині. - Луцьк, 2003. - С. 92-98. Рис. 286-292.

⁶ Березанская С. С. Средний период бронзового века в северной Украине.-К., 1972.-С. 200.

⁷ Пелешишин М. До питання про культурологічний процес на початку бронзової доби в межиріччі Західного Бугу і Стиру // Наукові записки Львівського історичного музею. - Львів, 1997. - Вип. VI. - Частина I. - С. 62-77. - Рис. 3: № 2, 8; Рис. 6: № 3.

⁸ Кучинко М. М., Охріменко Г. В., Терський С.В. Скарби минувшини. - Луцьк, 1992.-С. 18.

⁹ Охріменко Г., Кучинко М., Кубицька Н. Розвиток керамічного виробництва на Волині. - С. 97-113. — Рис. 101.